MIDDLE EAST INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES

May 9-12, 2019 Beirut, LEBANON

Editors

Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Samira KHADHRAOUI ONTUNÇ

İksad Publications - 2019© ISBN 978-605-7875-83-9

THE BOOK OF FULL PAPERS

MIDDLE EAST INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES

May 9-12, 2019

Beirut, LEBANON

Editors

Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Samira KHADHRAOUI ONTUNÇ

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220) TURKEY

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E mail: info@iksad.com www.iksad.org.tr www.iksadkongre.org

All rights of this book belong to IKSAD Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

Iksad Publications - 2019©

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

MIDDLE EAST INTERNATIONAL CONFERENCE
ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES

DATE AND PLACE

May 9-12, 2019 Beirut, LEBANON

ORGANIZATION

İKSAD- INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT & SOCIAL RESEARCHES

HONORARY CHAIR

PROF. KHALED ABDUL KADER EL JUNDI

COORDINATOR

Samira KHADHRAOUI ONTUNÇ

INTERNATIONAL PARTICIPANTS

PROF. KHALED ABDUL KADER E L JUNDI (Lebanon)
Firoz FAOZI (Afganistan)
Nada MERAASHLY (Egypt)
Assoc. Prof. Sevinch JABRAİLZADE
Ali Hussein AL-OABİDİ (Iraq)
Israa N. QADER
Abdalwahab Abdalgadier Bsheer AHMED (Sudan)
Essa Esmail MOHAMED
Mohammad Asım ALI
Ayad Jirjess DHULKEFL

CONFERENCE LANGUAGES

Turkish, English, Arabic

PRESENTATION METHODS

Oral Presentation, Poster

SÖZCÜK TÜRETİMİ AÇISINDAN KISALTMALAR

ABBREVIATIONS WITH REGARDS TO IMPROVE THE WORD DERIVATION

Prof. Dr. Tahir BALCI
Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Umut BALCI
Batman Üniversitesi

Abstract

The aim of this study is to emphasize that abbreviation are an important word derivation mechanism for Turkish. In Turkish grammar books, abbreviations are rarely mentioned. However, abbreviations are essential parts for Turkish as well as German and English. Institution and organization names, terms, some phrases, and Uniform Resource Locator are often used with abbreviated forms.

There are several reasons for using abbreviation. The first reason that comes to mind is to use any language economically. The use of the long form of any phrase rather than its abbreviation overwhelms both the listener and the speaker in pragmatic competence. Also, the abbreviating of words is related to the frequency of occurence.

The characteristics of abbreviations are usually based on the phrases that are likely to be used for more than different expressive paraphrases. They can appear in linearity by reflecting the first letters or syllables of words to make up the abbreviation as in the example of GERDER (Germanistic Association). Nevertheless, the initial letters or syllables do not match most of the time. In terms of phonological aspect, the indicators which are utilized through morphological abbreviation are separated in any case. For instance, TUS is an abbreviation of three letters whereas it refers to outnumber and different in utterance: Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı/Entrance Examination for Specialty in Medication).

Abbreviations are divided into “graphical abbreviations” and “articulatorical abbreviations”. The graphical abbreviations are specific in writen language, that is, they are read to their opened form, yet not in their abbreviated form (i.e., *Yun.*= Yunanca, *zm.*=zamir, *f.=fiil). In the end of* abbreviations specific to the written language, except for exceptions, a full stop is used; The first letters are sometimes written in capital form, sometimes in lower case. However, that all letters are in upper cases is also exceptional case. In addition, there is also no rule on which letters to use in abbreviations. The only thing regarding as a rule is the first letter of the word used in the abbreviation.

The articulatorical abbreviations are not peculiar to the written language or verbal language contrary to the graphical abbreviations. They can be both pronounced and written as they are. Articulatorical abbreviations are divided into two as coalescent and reduced abbreviations.

Keywords: Turkish Grammar, Abbreviations, Graphical Abbreviations, Articulatorical Abbreviations

Özet

Türkçeyle ilgili dilbilgisi kitaplarında kısaltmalardan pek söz edilmemektedir. Söz edilmemesi, kısaltmaların öneminin gözden kaçırıldığına delalet etmektedir; oysa kısaltmalar Türk dilinin de olmazsa olmazlarındandır. Kurum ve kuruluş adları, terimler, bazı sözcük öbekleri, internet adresleri genellikle kısaltılmış biçimleriyle kullanılır; bu nedenle de kısaltmalar günlük dilin vazgeçilmez ögelerinden olmuşlardır. Keza kısaltmalar açısından çok zengin bir dil olan Almancanın Kısaltmalar Sözlüğünde (Duden 2005) 50 binin üzerinde ulusal ve uluslararası kısaltma olduğundan sözedilmektedir.

Kısaltma kullanımının birçok nedeni olmakla birlikte akla gelen ilk neden dilde tutumluluktur. Bir tümceyle ya da bir sözcük öbeğiyle söylenen bir şey bir sözcüğe indirgenerek hem seslerden / harflerden hem de harcanan zamandan / enerjiden tasarruf edilir. Kısaltmaların uzun biçimlerinin kullanılması edimsel açıdan hem dinleyiciyi hem de konuşucuyu sıkar. Sözcüklerin kısaltılması kullanım sıklığı ile de bağlantılıdır.

Türkçeyle ilgili birçok çalışmada sözcük dağarcığının soneklerle ve birleşik sözcüklerle genişletilmesi ele alınmıştır. Türkçede önek olup olmadığı konusu üzerindeki tatrtışmalar sürmekte ve bazı dilbilimciler bu konuyu gündemde tutmaktadır. Ancak bugüne kadar sözcük kısaltımının sözlüğümüze ve dil kullanımımıza sağladığı katkı bir çalışma hariç söz konusu olmamıştır. İhmal edilen bu olgu, bu çalışmada ele alınmakta ve ilk etapta *yazısal* ve *söyleyişsel* olmak üzere iki tür kısaltma ayırt edilmektedir. Yazısal kısaltmalar okunurken tam okunurlar (Av. = Avukat). Söyleyişsel kısaltmalar ise kısaltılmış halleriyle okunur. Söyleyişsel kısaltmalar yine *kaynaşık* (cumartesi) ve *eksiltik* (Antep, zeytindalı, Fener) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Eksiltiklerde tikel (gensoru, kanka, tekno-çöp) ya da tümel (NATO, NONÇ, ÇÜ, TDK, ES-ES) kısaltma söz konusudur.

GİRİŞ

Türkçenin dilbilgisi kitaplarında konulaştırılmaması, kısaltmaların öneminin gözden kaçırıldığına delalet etmektedir; oysa kısaltmalar Türk dilinin de olmazsa olmazlarındandır. Kurum ve kuruluş adları, terimler, bazı sözcük öbekleri, bire bir çevirisi standart kaynak bulucu diyebileceğimiz internet adresleri (URL: Uniform Resource Locator) genellikle kısaltılmış biçimleriyle kullanılır; bu nedenle de kısaltmalar günlük dilin vazgeçilmezlerinden olmuşlardır. Keza kısaltmalar açısından çok zengin olan Almancanın Kısaltmalar Sözlüğünde (Duden 2005) 50 binin üzerinde ulusal ve uluslararası kısaltma olduğundan sözedilmektedir.

Kısaltma kullanımının birçok nedeni olmakla birlikte akla gelen ilk neden dilde tutumluluktur. Bir tümceyle ya da bir sözcük öbeğiyle söylenen bir şey bir sözcüğe indirgenerek hem seslerden / harflerden hem de harcanan zamandan / enerjiden tasarruf edilir. Kısaltmaların uzun biçimlerinin kullanılması edimsel açıdan hem dinleyiciyi hem de konuşucuyu sıkar. Sözcüklerin kısaltılması kullanım sıklığı ile de bağlantılıdır.

Du Jane, ich Goethe: Eine Geschichte der Sprache adlı kitabında birbirinin tersi olan iki güç olan *yıkım* ve *yaratım* (Zerstörung und Erschaffung) sonucunda sözcüklerin sürekli sarsıntı yaşadığını anlattığını belirten Deutscher (2014: 132), yıkımın insanın enerji düşüklüğünden / tembelliğinden kaynaklandığını; tutumluluk eğilimi nedeniyle söyleyişte birçok ekin yıprandığını ve yok olduğunu, böylece sözcük yapılarının değişerek kısaltmaların meydana geldiğini söylemektedir. Deutscher (agy.) dilde tutumluluk ve kısaltma eğilimin karmaşık sözcük yapılarının oluşmasına da sebep olduğunu, nitekim sıklıkla yan yana gelen sözcüklerin kaynaşarak karmaşık dilbilgisel yapılara dönüştüğünü belirtmektedir.

2. KISALTMALARIN ÖNEMİ

Kısaltmaların kullanımı çok eskilere dayanır. Erben (1975: 9) Ölinger'in ve Albertus'un 1573'te, Clajus'un da 1578'de yazdığı Yeni Yüksek Almanca dilbilgisi kitaplarında bile yalın-birleşik ve türemiş-türememiş sözcük ayrımı yapıldığını, ancak sistematik anlamda sözcük yapım yöntemlerinden bahsedilmediğini belirtmektedir.

Sözcük dağarcığının zenginleştirilmesinin önemli araçlarından olan kısaltmalara bir dil olgusu olarak yer vermemek Türk dilbilgisi kitapları için neredeyse bir gelenektir ve kaynakçada yer alan kitaplardan yalnızca İmlâ Kılavuzu'nda (2000: 73) bu konunun adı geçmektedir. Ergin (1988: 375) kısaltma gruplarından sözederken *Bunlar kelime guruplarının ve cümlelerin kısalması, yıpranması neticesinde ortaya çıkan kelime guruplarıdır* diyerek aslında çok farklı kategorilere ait sözcük öbeklerini kastetmektedir. Özkan'ın (2004) *Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları* başlıklı çalışması da aynı doğrultudadır.[4]

Oysa Almanca dilbilgisi kitaplarını ve sözcük yapımıyla ilgili çalışmaları örnek verecek olursak, Naumann (1972) gibi kısaltmalara yer vermeyen pek az dilbilgisi bulunmaktadır. Kaynaklarda daha çok dikkat çeken konu kısaltmaların sınıflandırılmasıdır. Örneğin en son çalışmalardan birisi olan Fischer (2012: 19) *kısaltılmış biçimler* (Kurzformen) diye nitelendirdiği kısaltım olgusunu *kısaltılmış sözcükler* (Kurzwörter) ve *kaynaşmış sözcükler* (Kontaminationen [Amalgamierung, Blending, Kofferwort, Portmanteauwort, Wortkreuzung, Wortmischung, Wortverschmelzung, Zusammenziehung]) olmak üzere ikiye ayırmakta ve *kaynaşmış sözcükler* konusunda uzlaşma olmadığını belirtmektedir; çünkü kimisi bunları birleşik sözcüklerin bir alttürü, kimisi ise başlı başına bir sözcük yapım yolu olarak değerlendirmektedir.
Weinrich (1993: 928) kısaltmaları isim türünden birleşik sözcükler başlığı altında incelemekte ve kısaltmaların nedeni olarak alana özgü terimsel birleşik sözcüklerin karmaşık yapısına ve ortak/gündelik dile girmesine işaret etmektedir.

[4] Her iki kaynakta kelime gruplarına verilen bazı örnekler: *gün aydın, baştanbaşa, baş başa, el ele, gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli, bizim ev*.

Simmler (1998: 630) kısaltmalar için üstkavram olarak *ifade kısaltımı* (Ausdruckskürzung) terimini kullanmakta ve her türlü kısaltmayı ikinci derece gösterge (sprachliches Zeichen zweiten Grades) olarak nitelemektedir.

KISALTMALARIN ÖZELLİĞİ

Kısaltmaların özelliği, açılımlarının çoğunlukla birden fazla sözcüğe dayanmasıdır. Kendilerini oluşturan göstergelerin ilk harflerini ya da hecelerini yansıtmak suretiyle çizgisellik gösterebilirler: TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu), TÜFE (Tüketici fiyatları endeksi), GERDER (Germanistler Derneği). Ancak kısaltmalı gösterge ile başharfleri ya da başheceleri çoğu zaman örtüşmezlik gösterir. Söylenişleri açısından ise biçimbirim (kısaltma) ile açımlanmış göstergeleri her durumda ayrılır. *TUS* üç harften oluşan bir kısaltmayken, açılımı daha uzun, okunuşu daha farklıdır: Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı. Diğer örnekler: *TÜRKSAT (*Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme Anonim Şirketi), *UA (*Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı), *YÖGM (*Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü), ALES (Akademik Personel ve Lisanüstü Eğitimi Giriş Sınavı). Hatta söyleyişi kolaylaştırmak için kısaltılan öbeğin hiçbir sözcüğünün başharfi olmayan harfler eklenebilir: TAYAD (tutuklu ve hükümlü aileleri ile yardımlaşma derneği). Görüldüğü gibi bu derneğin adını oluşturan tüm harfler küçük yazıldığı halde kısaltma büyük harflerle yazılmıştır. Zira Türkçede tümel kısaltmalarda küçük harf kullanılmamaktadır.

Açıklayıcı bir öğe ya da bağlam olmadığı takdirde bazı kısaltmaların göndergesini anlamak mümkün olmayabilir. BÜ'nün *Bahçeşehir Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Bilecik Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Bozok Üniversitesi*; ÇYGM'nin *Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü* ve *Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü*, *ÇASGEM'in Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi*, BTK'nin Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu için kullanıldığını ya belli bir bağlam sayesinde ya da bu kurumları tanımakla mümkün olabilir.

Türkçede bazı kısaltmalar yabancı bir dilden alındıkları gibi kullanılır; açılımları da yabancı sözcüklerden oluşmaktadır: *VIP* (*Very Important Person), VHF (Very High Frequency), VCD (Video Compact Disc), UNISEF (United Nations International Children's Emergency Fund).*

Kısaltmaları Fischer (2012: 19) gibi *yazısal kısaltmalar* ve *söyleyişsel kısaltmalar* olmak üzere ikiye ayırıyoruz.

Yazısal kısaltmalar

Yazısal kısaltmalar yazı diline özgüdür; kısaltılmış halleriyle değil, açılımlı halleriyle okunurlar: Yzb[5]. (yüzbaşı), *Bl. (bölük), Yun.* (Yunanca), *Alm.* (Almanca), *Asb.* (astsubay), *Av.* (avukat), *Üçvş.* (üstçavuş), *Tuğa. (Tuğamiral), Böl.* (bölüm), *Y. Mim.* (yüksek mimar), Sok. (… Sokak/Sokağı), Cad. (… Cadde/Caddesi), *E (eczane), bk. (*bakınız), *zm.* (zamir), *zool.* (zooloji), *dk. (*dakika), *age.* (adı geçen eser), *yy.* (yüzyıl), *f. (fiil), hlk.* (halk ağzı).[6]

[5] Özel ad, unvan ya da rütbe kısaltmalarında başharf büyük yazılır.
[6] Bu örnekler TDK'nin *Kısaltmalar Dizini*nden alınmıştır:
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&id=198:Kisaltmalar. Erişim tarihi: 23.01.2019.

Görüldüğü gibi yazısal (yazı diline özgü) kısaltmaların sonunda istisnalar hariç nokta kullanılmaktadır; ilk harfleri kimi zaman büyük, kimi zaman küçüktür. Ancak tüm harflerin büyük olması da istisnai bir durumdur. Ayrıca kısaltmada hangi harflerin kullanılacağına ilişkin bir kural da yoktur. Kural diyebileceğimiz tek şey, sözcüğün ilk harfinin kısaltmada kullanılmasıdır.

Söyleyişsel kısaltmalar

Yazısal kısaltmaların tersine söyleyişsel kısaltmalar söyleyişe ya da sözlü dile özgü değildir; hem söylenebilir (okunabilir) hem yazılabilirler. Bu kısaltmaları da kendi içinde *kaynaşık kısaltmalar* ve *eksiltik kısaltmalar* olmak üzere ikiye ayırmayı uygun görüyoruz.

Kaynaşık kısaltmalar

Bu birimlerin birleşik sözcük olarak mı yoksa kısaltma olarak mı değerlendirileceği konusunda görüş birliği olmadığını belirtmiştik. Birleşik sözcüklerde eksiltme olmaması, hatta farklı dillere göre kaynaştırma sesleri (Alm. Übungsbuch) veya Türkçede olduğu gibi durum/çoğul/iyelik ekleri (tüm*e*varım, karın*dan*bacaklılar, Üniversitelerarası [Kurul], yabankeçi*si*) gelebilmesi, şu örneklerin kısaltma olarak değerlendirilmelerini kolaylaştırmaktadır: Cumali (Cuma+Ali), Haceli (Hacı+Ali), Balcalı[7] (Balcı+Ali), cumartesi (cuma ertesi), pazartesi, güllaç (güllü+aş), sütlaç (sütlü+aş), neyse (ne+ise), nasıl (ne+asıl), niçin (ne+için), peki (pek+iyi), Vakko (Vitali Hakko), Yoncimik (Yonca Evcimik).

Zaten öylesine kaynaşık sözcükler var ki, tamamen kısaltmaya dayanmaktadır ve biçimlerine bakarak yapılarıyla ilgili fikir yürütmek zordur; örneğin dilci olmayan pek az kişi *öyle* sözcüğünün *o* ve *ile* birimlerinin kaynaşmasından oluştuğunu bilir. Mizah dilinde çok sevilen ve sözcük oyunlarına olanak sağlayan bu sözcük yapımı yoluyla oluşan birimler genellikle sözlük maddesi değeri taşımayan anlık/durumluk sözcüklerdir; elbette bu kategorideki sözcükler mizah diline özgü olmak zorunda değildir: tatlıcan[8]. Bu bağlamda Demirci'den (1996) örnekler vermek istiyorum: laforizma (laf+aforizma), Espirin[9] (espri+aspirin), refo[10] (Refah+repo), tanıksama [11] (tanık+kanıksama), copüler [12] (cop+popüler), (hay) eksi [13] (aksi+eksi), kafakol[14] (kafa+karakol), birikin[15] (birikim+kin), mazete[16] (mizah+gazete). Bu örneklerde görüldüğü gibi genellikle *en küçük çift*ler (Minimalpaar) oluşturularak sesbirimlerle oynanmakta, yerleri değiştirilmekte ve yeni sözcükler oluşturulmaktadır.

[7]Adana'da semt adı.
[8] Standart patlıcana göre daha tatlı olan bir patlıcan türünün gösterilmesi için *tatlı* ve *patlıcan* özcüklerinin çaprazlanmasından *tatlıcan* (Hürriyet, 7.12.2012, 10).
[9]Cihan Demirci'nin bir kitabının adı.
[10]*Refah'ın adil düzeninde REPO'nun adı da REFO olur herhalde* (Demirci (1996: 35).
[11]*Sürekli olarak her şeye tanık olmanın sonu bellidir: TANIKSAMA* (Demirci (1996: 42).
[12]*Ve polis COPÜLER KÜLTÜRÜ yarattı sonunda!..*(Demirci (1996: 42).
[13]*Sürekli eksilerek eksilerini arttırıyoruz zamanın… Hay eksi!...*(Demirci (1996: 50).
[14]*Karakola daha uygun bir isim buldum: KAFAKOL!..*(Demirci (1996: 50).
[15]*Birikimi var sandığınız insanda birikmiş kin (Birikin) bulmak da olasıdır!..*(Demirci (1996: 95).
[16]*Gazete gazetesine Mazete adlı mizah ekini hazırladı.* (Demirci (1996: 112).

Eksiltik kısaltmalar

Bu kısaltmalar sözcüklerin eksiltilmesi, yani bazı birimlerin atılması yoluyla olur. Kimi zaman birleşik bir sözcüğün birinci öğesi, kimi zaman orta öğesi, kimi zaman ise son öğesi atılır; birkaç sözcük birden atılabilir. Atılan birim bir hece ya da bir harf de olabilir.

Sözcük eksiltmeliler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu birleşik sözcüklerde birinci, orta veya son öğe veya bir bölümü atılarak yeni bir sözcük elde edilir.[17]

Baştan eksiltmeliler

Bu tip sözcüklerin özelliği, birleşik sözcüğün ilk öğesinin atılmasıdır. Örneğin özellikle konuşma dilinde *Şanlıurfa, Kahramankazan, Gaziantep* vb. birleşik sözcüklerin birinci öğesi atılarak kullanıldığına tanık oluyoruz: *Urfa, Kazan, Antep.* Diğer örnekler: (konar)göçer, (büyük)elçi, (ısı)ölçer.

Ortadan eksiltmeliler

Bu tip kısaltmaların sayısı oldukça azdır. *Zeytindalı* sözcüğünü örnek verecek olursak, aslında kastedilen şey *zeytin-ağacı-dalı*'dır; ancak *ağacı* eksiltilerek *zeytindalı* biçiminde kullanılır. *Otomobil*'in son iki ve *omnibüs*'ün ilk iki hecesinin atılmasıyla oluşan *otobüs* de bu kategori içindedir.

Sondan eksiltmeliler

Burada sözcük sondan eksiltilir. Kimi zaman tüm sözcük atılır: Gençler(birliği), Hatay(spor)[18], Afyon(karahisar), Bahçeli(evler), biçer(döver), oto(mobil), akü(mülatör), Fener(bahçe). Kimi zaman ise yalın bir sözcüğün bir bölümü atılır: Günlük konuşma dilinde *fotoğraf/fotoğrafçı, profesör, doçent* yerine kısaca *foto, prof, doç*[19] dendiğini görürüz. *Leb demeden leblebiyi anlamak* deyiminde geçen *leb* de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Birisini daha sevimli göstermek için *Suzan, Mustafa, Munise* yerine kullanılan *Suzi, Musti, Munik* ya da hem dilde tutumluluk hem de duygusal bir anlam yüklemek amacıyla uzun bir adın yerine yeğlenen *Cino* (Cihangir), *Celo* (Celalettin), *Sabo* (Sabahattin), *Neco* (Necmettin), *Reşo* (Reşit) *Apo* (Abdullah), *emo* [20] (amca), *Memo* (Mehmet), *Sülo/Sülü* (Süleyman), *Selo* (Selahattin), *Cemo* (Cemal, Cemil, Cemra), *Meto* (Metin), *Maho* (Mahmut), *Mıçı* (Mustafa), *Meloş* (Melahat) gibi kısaltmalar bu kategorinin içinde yer alır. Burada anılan kısaltmalara *–i* ya da *–o* harfinin eklendiğini, bu eklemeyle sözcüklere amaca uygun olarak olumsuzluk ya da

[17] Bu madde altında açıklanan kısaltmaların tersine, dilde tutumluluğa aykırı biçimde uzun sözcüklerin kısa sözcükleri engellediği de görülür. Örneğin *mut, sorum* ya da *olum* kullanılabilecekken, neden çoğunlukla *mutluluk, sorumluluk* ya da *olumluluk* kullanıldığını açıklamak güçtür. Bu sözcükler Mayerthaler'in (1981: 2) doğallık çelişmesi (Natürlichkeitskonflikt) diye nitelediği durumla açıklanabilir. Günün birinde uzun sözcüklerin yerine *mut, sorum* ya da *olum*'un edimselliği yükselirse, bu örnekleri sondan eksilmelilere dahil edebiliriz.

[18] Gençler "Hatay'a" izin vermedi (*Gençlerbirliği, Türkiye Kupası 5. Tur ilk maçında Hatayspor ile karşı karşıya geldi*). https://www.sabah.com.tr/ankara-baskent/2018/12/05/gencler-hataya-izin-vermedi. Erişim tarihi: 23.01.2019.

[19] Internet dilinde ve kısa mesajlaşmalarda bunlara benzer çok sayıda yeni kısaltmalar görmekyeyiz: *kar* (kardeş), *sis* (sister).

[20] Argodaki *emo, emotional*'in kısaltılmışı olup görünümleri, giyim tarzları, dilleri ve davranışlarıyla kendini farklı göstermek isteyen ergenlerin yarattığı akımdır.

olumluluk [21] yüklenebildiğini belirtmek gerekir. *İbiş* (İbrahim), *Memiş* (Mehmet), *Raziş* (Raziye), *Zeliş* (Zeliha) örneklerindeki *–(i)ş* de ilk iki örnekte olumsuzluk, son iki örnekte olumluluk işlevine sahiptir. Bu örneklerdeki *–i* ve *–o* ekleri yapım eki midir, değil midir, bu ayrıca tartışılmalıdır; bizce yapım eki olarak değerlendirilmelidir.

Tikel ve tümel eksiltmeliler - Harf/hece eksiltmeliler

Bu tip örnekler sözcük öbeğinin bir bölümü değişik biçimlerde eksiltilerek yapılan çok yaygın kısaltmalardır. Bazen her sözcüğün ilk hecesi, bazen de ilk harfinden yararlanılarak yeni bir sözcük yapılır.

Tikel eksiltmeliler

Tikel eksiltmelerde sözcüğün bir bölümü atılarak kısaltma yapılır. Eksiltilen sözcükten yalnızca bir harf ya da hecemsi bir parça kalır, zira söyleyişteki hece sınırlarına uyulmayabilir. Kısaltmada mutlaka tümü korunan bir sözcük vardır: e-imza, e-devlet[22], gensoru (genel soru), kanka/kanki (kan kardeş), telekulak (telefon+kulak), telekız (telefon+kız), çaykolik (çay+alkolik), OHAL (Olağanüstü Hal), teknokent, tekno-çöp, paramatik (para+otomatik), otogar (otobüs+gar), metrobüs (metro+otobüs), psikodilbilim (psikoloji+dilbilim), ekopaket / EkoPaket (ekonomik paket), eko-tekstil (ekolojik tekstil), biyoçeşitlilik (biyolojik çeşitlilik), biyodizel, biyo-medikal, biyo-yakıt, biyo-ekoloji, biyo-ürün, biyo-duvar, biyo-terör, biyo-güvenlik, biyo-algılayıcı, biyo-yağ, biyo-atık, biyo-silah, biyo-pil, biyo-mimari, biyo-hukuk; eko-okul, eko-etik, eko-ilke, eko-ürün, eko-mahalle, eko-yakıt, eko-su, eko-tarım, eko-köy, eko-ekonomi, eko-turizm, eko-anarşi, eko-yerleşim, İstanblue (İstanbul+blue). Bu kategoriye aldığımız *avea*, üçlü bir sözcük öbeğinin (Aycell ve Aria) birinci ve üçüncü sözcüğün ilk harflerinin *ve* bağlacıyla birleştirilmesinden oluşmuştur.

3.2.2.2.2. Tümel eksiltmeliler

Tümel eksiltmelerde sözkonusu olan sözcüklerin tümü kısaltılır. Kimi zaman uzun ya da kısa bir sözcük öbeğinin her sözcüğünün veya bazı sözcüklerinin ilk harfi, kimi zaman bir hece+birkaç harfi alınır. Bu türden kısaltmalar bazen bir sözcük gibi, bazen de hecelenerek okunur. Her sözcüğün ilk hecesi alınarak yapılan kısaltmalar da bu sınıfa dahildir. Tümü korunan sözcük yoktur.

Harfli kısaltmalar

Bu gruptaki kısaltmaları *sözcük gibi okunanlar* ve *hecelenerek okunanlar* diye ikiye ayırmak gerekir; çeşitleri çoktur. Hece sınırlarına uyularak ya da uyulmayarak, bazen her sözcüğün ilk harfi, bazen öbeği oluşturan sözcüklerden bazılarının ilk harfi veya harf+hece alınarak bu kısaltmalar oluşturulur. Bazıları hecelenerek değil, sözcük gibi okunur.

[21] Bu ekin olumsuzluk belirtmesine ilişkin olarak Kemal Sunal'ın üç filminin adı olan *Salako*, *Davaro* ve *Hanzo*'yu da örnek verebiliriz. *Hanzo* Almanca *Hans*'tan gelir; *Hans*, *Johannes*'in kısaltılmışıdır; Almancada olumluluk ifade eden *Hansi* biçimi de mevcuttur.

[22] Son dönemlerde *e-+bağımsız biçimbirim* ile yapılan yüzlerce sözcüğe rastlayabiliriz.

Sözcük gibi okunanlar

Bu kategoride çok sayıda sözcük vardır; kısaltma olmalarına karşın yalın bir sözcükmüş gibi okunurlar: *ASKİ (*Adana Su ve Kanalizasyon İdaresi), *ÇUKOBİRLİK* (Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği), EGO (Ankara Belediyesi Elektrik, Gaz, Otobüs İşletmeleri), YÖK (Yükseköğretim Kurulu), MİT (Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı), ALES (Akademik Personel ve Lisanüstü Eğitimi Giriş Sınavı), *TÖMER (*Türkçe Öğretim Merkezi), *ASAL (*Asker Alma Dairesi Başkanlığı), *RTÜK*[23], *CMUK (*Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu), *AİHM (*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi),yardoç[24], Sertan (Serap+Altan), gerzek (geri+zekalı), belgeç (belge+geçer, faks), *AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome), ASELSAN (*Askerî Elektronik Sanayii), *BAĞ-KUR (*Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu), AKBİL (akıllı bilet), *BOTAŞ (*Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi), *GATA (*Gülhane Askerî Tıp Akademisi), *INTERPOL (*Uluslararası Cinayet Polisi Komisyonu *(International Criminal Police Commission)), KOBİ (*Küçük ve Orta Boy İşletme), *AR-GE (*Araştırma geliştirme), *NASA (*Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Araştırmaları Merkezi; *National Aeronautics and Space Administration), OYAK (*Ordu Yardımlaşma Kurumu), *TEDAŞ (*Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi), *TEFE (*Toptan eşya fiyatları endeksi), *TÜFE (*Tüketici fiyatları endeksi), *TÜBA (*Türkiye Bilimler Akademisi), *TÜPRAŞ (*Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi), *YURTKUR (*Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu), İLBANK (İller Bankası Genel Müdürlüğü), MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu), TED, NONÇ (*ne okuyor ne çalışıyor* anlamında; Hürriyet, 11.1.2013, 11).

Hecelenerek okunanlar

Bu kısaltmaları oluşturan harfler hece gibi okunur: TZDK (Türkiye Zirai Donatım Kurumu), TTB (Türk Tabipleri Birliği), ÇÜ (Çukurova Üniversitesi), BJK (Beşiktaş Jimnastik Kulübü / Bereket Jimnastik Kulübü), TT (Türkiye Türkçesi), *TSKB (*Türkiye Sınai Kalkınma Bankası), *AKÜ (*Afyon Kocatepe Üniversitesi), *TRKGM (*Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü), *ÖTV (*Özel tüketim vergisi), *PTT (*Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü), K.S.K[25], CEO, *MR (*Manyetik rezonans görüntüleme) SMS (Short Message Service), cmylmz[26] (Cem Yılmaz)

[23] Sık kullanım nedeniyle olsa gerek, hecelenerek okunması gereken *RTÜK* ve *CMUK* araya bir ünlü eklenerek sözcük gibi *RÜTÜK* ve *CUMUK* biçiminde okunmaktadır. *AİHM* örneğindeyse ikinci ve üçüncü ses yer değiştirmekte, *AHİM* olarak sesletilmektedir.

[24] Konuşma dilinde böyle kullanıldığı görülür.

[25] 1912'de kurulan Karşıyaka Spor Kulübü'nün kısaltılmış adı olan K.S.K. *kaf-sin-kaf* şeklinde okunur, taraftar grubu da kendini böyle adlandırır. Bunun nedeni, kuruluş döneminde Arap alfabesinin kullanılması ve harflerin buna göre sesletilmesidir. Yani Türkçeye yerleşmiş yabancı kısaltmalar genelde geldikleri dilin harflerinin okunuşuna göre söylenir: MR (emar), SMS (es-em-es), FBI (ef-bi-ay). Ayrıca belirtmek gerekir ki büyük harfli kısaltmalarda nokta kullanılmaz; yalnızca eskiden bu şekilde oluşturulmuş ve böylece yerleşmiş bazı kısaltmalarda nokta vardır (T.C., K.K.K., M.Ö., M.S.).

[26] Her ne kadar yazısal bir kısalma var ise de, söyleyiş açısından uzama sözkonusudur.

Heceli kısaltmalar

Buraya aldığımız örneklerde hece sınırlarına uyulduğu görülmektedir: GERDER (Germanistler Derneği), Lassa (lastik+Sabancı), Teknosa (teknoloji+Sabancı), netmatik (internet + otomatik), ES-ES.[27]

HİÇBİR GRUBA GİRMEYEN KISALTMALAR

Bu başlık altındaki kısaltmalar farklı gösterge tiplerinin karıştırılmasıyla yapılmaktadır; dikkat çekmek amacıyla başvurulan bir dil oyununun sonucudurlar: 1tanem (bir tanem), 2bin13 / 20on3 (2013), ∏♥zade (Pilavzade[28]; *pi* işareti ve İngilizce *love* yerine kalp resmi kullanılarak *pilav*'a gönderim yapılmıştır).

SONUÇ

Bir dilin sözcük dağarcığını genişletmenin değişik yolları vardır. Bu yollardan bazıları dillere göre öne çıkabilir. Örneğin Türkçede sonenkli sözcük türetimi çok yaygın olduğu halde öneklerin varlığı bazı dilbilimciler tarafından kabul edilmemekte ve *önyıkama, altyapı, üstgeçit* gibi sözcükler birleik sözcük olarak görülmektedir. Türkçeye yeni sözcükler kazandırmanın en önemli yollarından birisi de kısaltmalardır. Ancak sözcük kısaltımı dilbilgisi kitaplarında bu şekilde anılmamaktadır.

KAYNAKÇA

Balcı, Tahir (2013): Kürzungen im Türkischen. *Turkish Studies* - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8, S. 215-224.

Bußmann, Hadumod (2008): Lexikon der Sprachwissenschaft. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.

Büyük Türkçe Sözlük (2012): Büyük Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayını. http://tdkterim.gov.tr/bts/. Erişim: 28.12.2012.

Demirci, Cihan (1996): Laforizmalar-I. PapirüsYayınları, İstanbul.

Deutscher, Guy (2014): ImSpiegel der Sprache. Warum die Welt in anderen Sprachen anders aussieht. 4. Aufl. Deutscher Taschenbuch Verlag. München.

Duden (2005): Das Wörterbuch der Abkürzungen. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/DUDEN%20Das%20W%C3%B6rterbuch%20der%20Abk%C3%BCrzungen.pdf. Erişim: 23.01.2019.

Ediskun, Haydar (1985): Türk Dilbilgisi. Remzi Kitabevi. İstanbul.

Erben, Johannes (1975): Einführung in diedeutsche Wortbildungslehre. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

[27] Eskişehirspor için kullanılan kısaltma.
[28] İşyeri adı.

Ergin, Muharrem (1988): Türk DilBilgisi. 17. Baskı. Bayrak Basım / Yayın / Dağıtım. İstanbul.

Fischer, Gottfried (2012): Versuch einer Einteilung und Terminologie der gesprochenen Kürzungen. tribüne. Zeitschrift für Sprache und Schreibung. 2|2012. S. 19-24.

Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (2001): Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt. Berlin u.a.

İmer, Kamile vd. (2011): Dilbilim Sözlüğü. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

İmlâ Kılavuzu (2000): İmlâ Kılavuzu. TDK Yayınları: 525. Ankara.

Kahraman, Tahir (1986): Yükseköğretimde Türk Dili ve Anlatımı (Ders Notları). Güneydoğu Modern Matbaa, Diyarbakır.

Kanatlı, Faik & Balcı, Tahir (2000): "Türkçede Gelişme Eğilimleri: Önekimsilerle Eylem Türetimi" TÖMER Dil Dergisi, 94. Sayı, Ankara. S. 65-74.

Korkmaz, Zeynep: Gramer Terimleri Sözlüğü. TDK Yayınları, 3. baskı. Ankara, 2007.

Mayerthaler, Willi (1981): MorphologischeNatürlichkeit. AkademischeVerlagsgesellschaftAthennaion, Wiesbaden.

Naumann, Bernd (1972): Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Özkan, Abdurrahman (2004): "Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları". Arayışlar. İnsan Bilimleri Araştırmaları.Yıl: 6, Sayı: 11. S. 127-144. http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/abdurrahman_ozkan_turkiye_ turkcesi_ kisaltma_ gruplari.pdf. Erişim: 4.1.2013.

Simmler, Franz (1998): Morphologie des Deutschen. Flexions- und Wortbildungsmorphologie. Weidler Buchverlag, Berlin.

Uç, Tayyibe vd. (Yayına haz.) [1998]: Türkçe Sözlük I. Dil Derneği Yayınları: 9, Ankara.

Weinrich, Harald (1993): Textgrammatik der deutschen Sprache. Dudenverlag, Mannheim u.a.